

Posudok habilitačnej práce Ivany Slivkovej s názvom „Kultúrna identita v bieloruskej literatúre: medzi východom a západom“.

Bielorusi medzi Veľkým Novgorodom, Kyjevom a Polockom: o národnej identite a interpretácii európskosti bieloruskej kultúry

V aktuálnej vedeckej spisbe sa možno čoraz častejšie stretávať s viac či menej rozpačitými interpretáciami kultúrno-politickej identifikácie a komunikácie nielen v rámci národne diverzifikovaného európskeho spoločenstva, ale i kontexte európskeho slovanského priestoru. Osobitnú rolu tu však zohrávajú rozmanité, najmä filologické dišputy o európskosti slovanskej kultúry.

Pri hľadaní odpovedí na otázky o kultúrnej identite sa v habilitačnej práci Ivany Slivkovej prezentovaný spôsob interpretácie slovanskej kultúry môže stať obrazom modelovania obsahovo málo presvedčivej exploatacie. Prezentuje sa tu totiž menej koncízny spôsob pomenúvania historicko-politických či spoločensko-politických predispozícií interpretovaných kultúrnych prejavov prostredia, v ktorom určujúcu silu predstavuje ideový konformizmus. Takýto model interpretácie zameraný na súdržnosť vybranej platformy je spravidla kľúčovým, zrejme leitmotívom, od ktorého sa s postupne pribúdajúcimi stranami interpretácií viac či menej úspešne pokúša odpútať aj prítomná habilitačná práca. No práve prostredníctvom výkladov umeleckej tvorby poznamenananej staršou i novšou tradíciou bieloruskej slovesnej a literárnej kultúry sa v habilitačnej práci Ivany Slivkovej čoraz silnejšie núka prozreteľná, alebo lepšie povedané, jednoznačne identifikovateľná dimenzia dešifrovania vzťahov aktuálne tvoriacej sa (?) národno-kultúrnej identity práve na hranici medzi európskym kultúrnym západom a východom.

Už z úvodných viet možno usúdiť, že prítomná habilitačná práca je venovaná tým zložitejším otázkam, ktoré sú na jednej strane azda podnetné pre komplexné filologicko-historické uvažovanie či nové poznávanie kultúrno-politických podmienok a stereotypov, ktoré odkrývajú svoje asonancie v národnej idey bieloruského spoločenstva, alebo sú výsledkom zmien európskej politickej integrity práve vzhľadom na minulosť bieloruskej kultúry. Téma je prirodzene podnetná, veď nový spôsob uchopenia témy neponúka iba staré, stereotypne vnímané komparačné súvislosti, ktoré sa musia podriadiť iba areálovým interpretačným modelom, v ktorých sa kultúrno-politický kontext už *a priori* musí prijať ako vyhraný či nemenný.

Práca je z hľadiska literárnej vedy a kulturologických súvislostí zaujímavá, hoci sa obsahovo upriamuje iba na jednu zložku a tou je *aktualizácia primeranosti interpretačných pohľadov na bieloruskú umeleckú literatúru* napísanú najmä po bielorusky. Poukazuje sa na to, že literárna produkcia najmä v období 19. storočia i v období moderny a postmoderny súvisí s obrodenskými i obrannými pohnútkami. Táto téma je v práci exponovaná z hľadiska kohézności či primeranosti v kontexte aktuálnej kultúrnej politiky v európskom prostredí. Možno práve preto je užitočný práve sám výber témy, ktorý sa sústreďuje na vzťahy bieloruskej literatúry ku kontextom, ktorých príznakovým javom je *hľadanie identity v prostredí* medzi európskym východom a európskym západom, resp. **tam, kde sa začína európsky východ a západ, teda vzniká literatúra či kultúra európskeho streda (stredoeurópska literatúra, kultúra). Existuje taká literatúra?**

Je hľadanie identity medzi východom a západom cieľom či východiskom interpretácie bieloruskej kultúrnej a literárnej tradície?

Takto položenú otázku si kladieme spolu s autorkou habilitačnej práce aj v tomto našom posudku, keď sa zamýšľame nad dôvodmi, prečo sa I. Slivková vyhýba výskumu kultúrnej identity spisovného bieloruského jazyka, keď sa nevyhýba charakteristike jeho kultúrnych

kategórií. Na s. 34 však čitateľovi svojej práce predkladá konštatáciu, že „*bieloruský jazyk získal samostatnosť až na konci 19. storočia a následne bol 70 rokov pod sovietskym vplyvom, v rámci ktorého bol ruský jazyk nielen jazykom komunikácie, ale aj symbolom sovietskosti.*“ Východiskom tohto jej pohľadu má byť bližšie bibliograficky neidentifikovaná práca Aleňkovovej (2017). Zaujalo ma toto konštatovanie najmä preto, že obsahuje slovné spojenie „*bieloruský jazyk získal samostatnosť.*“ Pri pátraní po zdroji tohto vyjadrenia som narazil na azda správny východiskový text štúdie Júlie Aleňkovovej (Юлия Аленькова): *Проблема белорусской культурной идентичности в условиях глобализации*, ktorý je publikovaný v periodiku *Вестник Государственного социально-гуманитарного университета* č. 3 (27. ročník) v roku 2017.¹ V tejto štúdii sa však okrem spoločne používanej terminológie I. Slivkovou a Ju Aleňkovovou, ktorá je zameraná na kultúrnej identitu Bielorusa, sa *vôbec nič nepíše o osamostatňovaní sa bieloruštiny ako jazyka*. Uvádza sa tu však na s. 43 toto konštatovanie Ju. Aleňkovovej napísané po rusky: „Исторически сложилось так, что на территории Беларуси присутствовал билингвизм. Белорусский язык, рассматривавшийся как «мужицкий» или «гаворка», стал языком интеллигенции (без деятельности которой невозможна национальная культура) лишь с конца XIX века. (...) В условиях СССР русский язык был не только языком межнационального общения, но и символом советскости как таковой. Белорусская интеллигенция понесла большие потери в результате борьбы с нацдемовщиной в 30-х годах (погибли многие деятели культуры...). Знание русского языка было условием успешной коммуникации, и русский язык укрепился как язык повседневного общения.“ Ju. Aleňkovová píše *o uplatňovaní sedliackej reči (mужицкой гаворки) bieloruskou inteligenciou už v 19. storočí*.

Aj naša habilitantka I. Slivková v inej svojej štúdii venovanej problematike vývinu bieloruštiny, v ktorej sa zmeriava na objasňovanie kultúrnej problematiky v kontexte bieloruskej literatúry v jej širšom slovanskom a európskom kontexte, konštatuje, že ***bieloruština je nevyhnutným a špecifickým javom pre dejiny a kultúru Bielorusov*** a dodáva, že *potreba či existencia bieloruského jazyka vychádza z potreby vydeliť sa zo spoločnej množiny, čo mu umožňuje sústredenosť a orientácia na živé bieloruské nárečia*. (I. Slivková: *V labyrinte identity...* In Historická revue 2019, č. 6, s. 72 a nasl.). Konštatovanie tohto typu som však v habilitačnej práci I. Slivkovej už nenašiel.

Napriek mnohým politickým nevraživostiam na prelome 19. a 20. storočia medzi centrálnou správou v Rusku a jej perifériou, ku ktorej rozhodne patrila aj Biela Rus, treba uviesť aj ďalšie známe fakty z dejín jazykovedy. Patrí k nim sám fakt, že prostredníctvom či pod vplyvom sovietskej (resp. ešte veľkoruskej) jazykovednej politiky sa bieloruským jazykovedcom podarilo na základe dialektologických materiálov J. Karského i vďaka formujúcej sa, existujúcej i tvoriacej sa umeleckej literatúry etablovať bieloruský spisovný jazyk, ktorého peripetie habilitantka z objektívnych príčin tematického ohraničenia svojej práce podriaďuje vyššie spomínanej kulturologicko-politickej schéme či súvislostiam. Habilitantka preto pri svojom uvažovaní poukazuje najskôr na lokálnosť a neskôr na akúsi *hybridnú identitu Bielorusov*. Vychádza pritom z interdisciplinárnych sond do problematiky tzv. pohyblivých geografií, pričom (citujúc R. Passiu, ktorý dekonštruuje kultúrnu identitu na príklade podkarpatského interetnického priestoru) vysvetľuje bieloruské kultúrne kontexty podľa zjednodušenej šablóny ako *miešanie kultúr* v pohraničných oblastiach. Za takýto pohraničný priestor založený na špecifikách lokálnej identity podkladá bieloruštinu a Bielorusov. Aj R. Passia (pozri vyššie) pokladá priestor východného Slovenska za súčasť akéhosi *geopoliticky pohyblivého podkarpatského areálu*, za akýsi prihraničný priestor

¹ S veľkou pravdepodobnosťou ide o nepozornosť autorky práce, že sa bibliografický údaj nedostal do zoznamu použitej literatúry. Odkaz na jeho pravdepodobnú internetovú podobu: <https://libr.msu.by/bitstream/123456789/4668/1/3550m.pdf> [cit. 28. novembra 2021]

(nevedno koho), pre ktorý je typická *nedefinovateľná lokálna identita*, ktorá sa vymedzuje podľa toho, o aké miesto stretania sa či vzájomného preberania (*nie prelínania* !) rozmanitých kultúrnych vplyvov ide. Zabúda sa však pri takto *geopoliticky* zadanom *pohyblivom areáli* na jeho obyvateľov a každodennosť. Ako toto miestne obyvateľstvo samo seba definuje akosi málokoho zaujíma.

S akou identitou sa teda spájajú jednoduchí miestni bieloruskí sedliaci, ich otcovia, praotcovia, deti a vnúčatá? Možno skutočne „tutejšasc“ vnímať ako výraz kontinua kultúrnej identity, alebo je to obraz vyjadrujúci inakosť, ktorá neoddeľuje lokálnosť od celku, ale vyjadruje najmä mieru a silu lokálnej kolektívnej identifikácie? Kultúrnu identitu totiž predstavujú tieto kategórie: kategória povedomia o spoločnom jazyku, o dejinách, o spoločne obývanom teritóriu. Kultúrnu identitu možno definovať aj v rámci spoločného sociálno-psychologického a kultúrno-historického povedomia spoločenstva a vzťahu k hodnotám vyjadrovaným v spoločnom komunikačnom kóde (jazyku).

Nielen v prípade podkarpatského priestoru, ale aj bieloruského prostredia ide o to, že ho predstavuje jazykovo, kultúrne a najmä politicky *defragmentovaná identita*, ktorá sa správa jazykovo, etnicky a kultúrne prirodzene; obidve totiž na základe spoločného záujmu jej členov inklinujú k niektorému historicko-kultúrnemu prostrediu, a to na základe jazykovo-integračných a kultúrno-identifikačných procesov, s ktorým majú spoločné povedomie a tvoria tak jedno etnicky i územne zadané spoločenstvo. Platí to nielen o východnom Slovensku ako o časti Slovenska a slovenského kultúrno-historického areálu, ale platí to aj o Bielorusku a jeho jednotlivých oblastiach, ktoré v historických fázach svojho vývinu sa v rozmanitých politických fázach dostávalo z rozličných sfér vplyvov (Poľska, Litvy, Starej Rusi, Moskovskej Rusi, ZSSR) a pod. Tento v súčasnosti *politicky* diverzifikovaný „bieloruský areál“ je jazykovo, etnicky a kultúrne defragmentovaný, je súrodý, homogénny, na čo dávnejšie poukázal nielen spomínaný Je. F. Karskij pri skúmaní ľudovej naratívnej tradície, ale aj bieloruskí jazykovedci, ktorí už v období počiatkovej fázy etablovania spisovnej bieluštiny, ba i v ranej fáze procesov tzv. sovietskosti stáli pri kodifikácii vlastného jazyka – bieluštiny ako jednotného národného jazyka. Možno tu spomenúť známe mená bratov A. a Ja. Losikovcov, B. A. Taraškeviča (a ich práce *Як правільна пісаць па-беларуску* či *Беларускі правапіс*) a iných (bližšie o tom H. В. Бирилло, Ю. Ф. Мацкевич, А. Е. Михневич, Н. В. Рогова: *Белорусский язык*. In *Языки мира. Славянские языки*. Москва: 2005, s. 548 a nasl.). Aj jazyk umeleckej tvorby i jazyk ľudovej tradície je dôkazom o existencii viac či menej kultivovaného bieloruského jazyka.

Môžeme teda rozlične posudzovať všetky rozmanité úrovne kultúrno-jazykovej politiky realizované z politického centra či periferie, predsa sa však vždy dostaneme k tomu, že jazyk *nie je zdrojom, ale nástrojom dorozumievania*. **Aj spisovná či literárna podoba bieloruského jazyka je výsledkom národno-identifikačných, emancipačných a integračných snáh spoločenstva, nie mierou oscilácie medzi východom a západom.**

Na tomto mieste si preto dovoľím položiť otázku: *O čo išlo sovietskej jazykovede pri kodifikácii bieluštiny ako spisovného jazyka pre Bielorusov?*

V súvislosti s kultúrnou identifikáciou Bielorusov habilitantka pracuje s kategóriami, ktoré identifikuje v obrazoch a stereotypoch, a ktoré definuje z axiologického hľadiska ako pojmy či kategórie: *viera, historická pamäť, štátna identifikácia, jazyková identifikácia*.

Smerodajnými kritériami tejto hodnotovej sústavy sú pre Ivanu Slivkovú aj pojmy ako *príslušnosť k jazyku* (a tým aj *etnickej identite*), *príslušnosť ku geografickému areálu*, spoločná *symbolika* spätá s *národným prostredím* i výrazy životnej filozofie moderného Bielorusa, ktoré môžeme zhrnúť pod pojem *liberácia* (*oslobodenie sa, uvoľnenie, zbavenie sa záväzku*). Všetko toto má spoločného menovateľa a tým je súbor *subjektívnych* a *subjektových*

(osobných a osobnostných) interpretácií a postojov k spoločným východiskám kultúrneho povedomia.

Habilitantka sa na základe axiologickej interpretácie vymedzených symbolov snaží objasniť sémantiku pojmov *domov* a *pravda* v bieloruskom prostredí. Tieto termíny stavia do jednej línie na osi kultúrnej komunikácie v podmienkach národnej identity, a to smerom do vnútra národného spoločenstva a navonok. Do týchto hodnotovo vymedzených pojmov sa pokúša „vtesnať“ všetko, čo predstavuje hodnotovo definovateľné literárne symboly a rozmanité historicko-politické (či geopolitické) súvislosti z Litovského veľkokniežatstva, Ruského cárstva, ZSSR a i dnešných kultúrno-politických smerovaní, teda tie národno-kultúrne stereotypy, ktoré sa vnímajú ako *identifikačné štíty* Bielorusov dnes.

V kontexte tohto celku sa do popredia dostávajú aj otázky súvisiace so stabilitou bieloruskej identity, ktorá, ako sa v práci ukazuje, nesúvisí len so *samopomenovaním* Bielorus, či s akýmsi lokálpatriotizmom *tutejšasc* (miestnosť, lokálnosť), ale súvisí aj s vnímaním bieloruského jazykového priestoru, ktorý má svoje historické korene v nárečovom prostredí *krivičského jazyka*. Nie účelovo sa v niektorých prácach *západných jazykovedcov* označuje bieloruština aj ako *крыўская/крывичская мова* (*кривичанский язык*) – pričom pôvod tohto pomenovania súvisí s jedným z plemien východoslovanských kmeňov tvoriacich Starú Rus založenú na kresťanskej tradícii (až) v troch centrách „stigmatizovaných“ symbolmi byzantskej konfesionalnej tradície s ústredným chrámom *Božej múdrosti* (*Hagia Sofia*). Takéto staré chrámy majú v prostredí Starej Rusi iba kniežacie centrá v Kyjeve, *Vel'kom Novgorode* a *Polocku*. O ich existencii ako o samostatných a špecifických centrách kultúrnej povahy kmeňov Starej Rusi svedčí najmä sama tradícia miestnych svätých, ktorých – na rozdiel od ostatných európskych centier kresťanskej tradície – *uctieva spoločne* práve celá *pravoslávna Rus'*.

Ukazuje sa, že kultúrna identita Bielorusov sa od samého začiatku buduje ako *integrovaná výslednica kultúrnej rozmanitosti*, a nie ako *výslednica rozmanitých kultúrnych tradícií* (porovnaj však k tomu konštatovanie I. Slivkovej na s. 10).²

Vzhľadom na vyššie uvedené možno preto vyjadriť úvahu o adekvátnosti interpretačných metodologických postupov, ktorými sa naša habilitantka snažila zamerať na interpretáciu najvýznamnejšej časti bieloruskej literárnej tvorby. Treba si preto najmä uvedomiť, že *všetky prejavy identity* (jazyk, teritórium, dejiny, povedomie, inštitucionalizované prostredie, politická súdržnosť a pod.) *nemusia pri identifikácii jednotlivca so spoločenstvom vstupovať do procesov identifikácie všetky naraz (odrazu) a v rovnako intenzívnej miere, ale každá zložka identity môže samostatne prevážiť pri slobodnej identifikácii jednotlivca so spoločenstvom*. Opačný postup kultúrnej či národnej identifikácie, kde by si spoločenstvo malo určovať zásadne axiologicky hierarchizovanú postupnosť, nemôže spoľahlivo existovať. Azda aj preto sa autorka habilitačnej práce pokúša o charakteristiku termínu „tutejšasc“ práve v kontexte šablónovitých identifikačných stereotypov: *etnické teritórium, jazyk, svetonázor, sociálny status*. Nestabilitu identity Bielorusov pritom nedefinuje habilitantkou „identifiková“ nejednoznačnosť historickej štátnosti či povedomia o nej.

V literárnej tradícii (ľudovej i umeleckej tvorbe) sa však táto „nestabilita“ *vyvažuje* stabilitou národných symbolov spätých s dejinami vlastného historického povedomia, kresťanstva, jazyka i teritória, ktoré sú špecifické a pre *Bielorusov jedinečné*. Symboly

² V habilitačnej práci na s. 10 sa uvádza: „Identifikáciou akcentovaného fenoménu *tutejšasci* ako lokálnej príslušnosti k územiu, či diskrétnemu postoju k ideologickým a politickým vplyvom, v pôvodnej bieloruskej literárnej tvorbe, ako aj dokázaním jeho cyklického opakovania na pozadí významných celospoločenských udalostí sa pokúšame objasniť základné aspekty tvrdenia, že **kultúrna identita Bielorusov je vybudovaná na základe rôznych kultúrnych tradícií**“ (zvýraznenie P. Žeňuch).

národnej a kultúrnej identity podobného charakteru nájdeme vo všetkých národných prostrediach Európy a pre Bielorusov sú rovnako zásadné.

Oscilácia medzi európskym východom a západom pritom nesúvisí s kultúrnym povedomím Bielorusov, lebo obidva póly (obidve prostredia, svetové strany, kultúrne dimenzie) tvoria jeden európsky kultúrny priestor, lebo svoju identitu stavajú na tradícii odvodennej od spoločného ideového východiska *kresťanstva* v rozmanitých podobách vnímania teokracie: 1. na synodalite centralizovaných národných kresťanských prostredí v kontexte európskej orientálnej (byzantskej) kultúry a 2. na centralizácii kresťanskej moci v spoločensko-politických podmienkach európskej okcidentálnej (rímsko-latinskej) štátnosti. Jeden i druhý pól tohto pohľadu sa odvodzuje od predstavy subjektu o podmienkach i o sférach centralizmu, ktoré nevyhnutne v európskom kultúrnom prostredí na obidvoch póloch tohto európskeho kultúrneho diskurzu rezonujú v deliberácii (rozmyšľaní) o identite národného pluralizmu. Liberácia či zbavovanie sa zodpovednosti za vlastnú národnú a kultúrnu identitu *nie je* pre nikoho, ba ani pre Bielorusov (podobne ako pre iné národné spoločenstvá Európy), či už v kategórii *tutejšasc*, *osciláciou* medzi východom a západom, ale *modelom pre inakosti* (identitu) vo vzťahu k akýmkoľvek *demiurgom* (tvorcom) priestoru.

Habilitačná práca Mgr. Ivany Slivkovej, PhD., spĺňa formálne (tematicky, jazyková a grafická úprava textu) požiadavky kladené na tento typ práce. K obsahovému hľadisku sú v texte posudku sú zvýraznené témy, o ktorých je ešte nevyhnutné uvažovať.

Vzhľadom na rozhládový charakter práce odporúčam ju na obhajobné konanie a po habilitačnej prednáške a úspešnej obhajobe práce *odporúčam* Mgr. Ivane Slivkovej, PhD., *udelit'* vedecko-pedagogický titul *docent* v odbore slovenské jazyky a literatúry.

V Bratislave
na sviatok sv. apoštola Andreja
30. novembra 2021

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského